

FÁBER ÁGOSTON

PIERRE
BOURDIEU:
ELMÉLET
ÉS POLITIKA

T.E.M.

TÁRSADALOM-
ELMÉLETI
MŰHELY

napvilág kiadó

recenziók

ARS
sociologica

MAX WEBER

A PROTESTÁNS ETIKA
ÉS A KAPITALIZMUS SZELLEME

A kritikai kiadás alapján készült új fordítás

L'Harmattan

Ökoetika

Lányi András

Bevezetés
az ökofilozófiába

kezdő halódóknak

L'Harmattan

Bartha Diána

A cselekvés és a tiszta tudomány összeegyeztetethetősége

Fáber Ágoston (2018): *Pierre Bourdieu: Elmélet és politika.*
Budapest: Napvilág Kiadó [Társadalomelméleti Műhely sorozat]

Absztrakt: Fáber Ágoston könyve az első magyar nyelven írt átfogó mű Pierre Bourdieu munkásságáról. A kötet végigköveti a francia szociológus tudományos pályafutását, bemutatva legfontosabb elméleteit, kidolgozott módszertani megközelítéseit. Fáber írásának célja áttekinteni a bourdieu-i munkásság kritikus pontjait, állást foglalva a „két Bourdieu”-ről szóló vitában. A hiánypótló könyv következetesen mutatja be Pierre Bourdieu munkásságának fejlődését, összeegyeztetve a francia szociológus akadémiai kutatásait a politikai aktivizmusával.

Kulcsszavak: habitus, mezőelmélet, ágens, gyakorlat-elmélet, aktivizmus

Hogyan termelődik a tudományos tudás? Kinek termelődik a tudományos tudás? Hogyan működik a társadalom, mi és miért tartja fenn a már meglévő viszonyokat? Mi a szerepe a tudománynak e viszonyok tekintetében? A fenntartásuk, lerombolásuk, vagy csupán a létezésükre történő rámutatás?

Fáber Ágoston Magyarországon elsőként írt összefoglaló művet Pierre Bourdieu munkásságáról. A kötet nem áll meg a világhírű – Közép- és Kelet-Európában szinte megkerülhetetlen – szerző tudományos szférában történő előrehaladásának bemutatásánál: Fáber a francia szociológust gyötrő kulcskérdések sorát mutatja be. E kérdések – amelyek vélhetőleg Bourdieu személyes élettörténetéből fakadnak – megtermékenyítették a szerzőt, meghatározták a tudományos érdeklődését és mintegy központi magként koordinálták, irányították az általa bejárt szakmai pályát is. A francia szociológus egy dél-franciaországi aprócska településről tornázta fel magát a francia akadémiai élet csúcsára, valamint élete utolsó szakaszában a közéletben vállalt tevékenységével a baloldali társadalmi mozgalmak kulcsfigurájává, motorjává vált.

2018-ban megjelent könyvében Fáber fejezetről fejezetre követi végig a világhírű francia tudós elméletének kibontakozását, ütköztetve a felmerülő kritikákkal. Az első fejezetében rögtön az elméletet érintő leggyakrabban hangoztatott vádat bontja ki, a francia szociológus ugyanis az általa kidolgozott habitus- és mezőelmélettel, valamint a cselekvők, ágensok korlátozott reflexív képességét hangsúlyozó nézetével kivívta, hogy munkáját rendszerint a determinizmus vádjával illessék. A bourdieu-i elmélet a társadalmi kényszerek által kijelölt utakat és viszonyokat, valamint a cselekvő egyének számára észrevehetetlen uralmi rendszerek újratermelődését írja le. Az elmélet központi eleme az általa *ágensként* megnevezett cselekvők társadalmi viszonyokkal szembeni tehetetlensége. Az uralmi rendszerek és fennálló hierarchiák újratermelődésének okát elsősorban abban látja, hogy az ágensok nem ismerik fel az őket elnyomó struktúrákat. A kidolgozott elmélet látszólagos ellentmondásban áll a kutató kései munkásságát meghatározó közéleti tevékenységével, amellyel az ágensok mozgósítását kívánta elősegíteni. Az aktivista 90-es években kiteljesedő szerepével Bourdieu a cselekvővé válást kívánta elősegíteni, a baloldali politikai mozgalmak egyik fő támogatójaként a fennálló uralmi viszonyok és egyenlőtlenségek leplezését tűzte ki célul.

Fáber a Bourdieu-t érő kritikák tárgyilagos ismertetése ellenére hangsúlyozza azt a véleményt, miszerint bár a determinizmus vádja nem alaptalan, a kései Bourdieu közéleti szerepvállalása nem a korábban kidolgozott elmélete kudarcát mutatja. A „két Bourdieu” összeegyeztethetősége mellett érvelők azt állítják, hogy a szociológus közéleti tevékenysége logikus és következetes meghosszabbítása a korábban kifejtett tudományos munkájának. Nem elhanyagolható szempont, hogy Bourdieu kétféle tevékenységében erős időrendiség is megjelenik. A kutató fiatalon a „cselekvésemélet” kidolgozásával foglalkozott, érett kutatóként pedig az aktivizmusba forgatta a felhalmozott tudását és társadalmi tőkéjét.

A könyv második fejezete Bourdieu „cselekvéseméletének”, a *gyakorlat elméletének* kifejtésével foglalkozik. Bár Bourdieu elutasította a marxi determinista felfogást, amely szerint az osztályhelyzet meghatározza a cselekvők – bourdieu-i nyelvezetben: ágensok – cselekvési képességeit, a habituselméletében, amelyben a helyzetek cselekvési *valószínűségeit* írja le, mégsem tud megszabadulni attól az ellentmondástól, hogy ezek a cselekvések és reakciók az ágensokat az eredeti társadalmi pozíciójukhoz kötik. Fokozva az ellentmondást, Bourdieu kiemeli, hogy a habitus egyik legfőbb „feladata” a fennálló viszonyok konzerválása, amit az intézményrendszerek – kiemelt példaként az oktatási rendszert említi – még inkább

felerősítenek. Az ágensek által fel nem ismert uralmi viszonyok és az így kialakuló tehetetlenség eredménye a rendszerek reprodukciója, megszilárdulása. Bourdieu e kettősséget kívánja a későbbiekben közéleti tevékenységével feloldani: elsősorban kutatási eredményeire támaszkodva leplezi le a társadalom egésze előtt az őket is érintő egyenlőtlenségeket, másrészt az elméletében is megjelenő „szabad akarat” fontosságát hangsúlyozza. A determinizmus vádját e kései tevékenységével kívánja megcáfolni azáltal, hogy bemutatja, miként mobilizálhatók az ágensek, a mozgósított „szabad akarat” milyen módon csatornázható cselekvésekbe.

A könyv rendszeresen hivatkozik Luc Boltanskira és a pragmatikus szociológia elméletére. Fáber egy egész fejezetben ismerteti az egykori Bourdieu-tanítvány korai tevékenységét, majd a 80-as években a mesterétől elforduló szociológus írásait. Boltanski a bourdieui elmélet legkritikusabb pontjait kívánta megválaszolni, konkrétan a mindennapi cselekvő és tudós közötti reflexitásbéli különbségekre, a cselekvések determináltságára, valamint az élet minden területét átszövő uralmi helyzetekre reagált. A Boltanski által megalkotott, önmagát konkurens elméletként aposztrofáló teória középpontjában a vitahelyzetek megfigyelése áll, a *citék* Thévenot-val közösen alkotott rendszere az újdonság erejével hatott a tudóstársadalomra. A szerzőpáros megkérdőjelezi a cselekvők tehetetlenségét, a kérdést a vitahelyzetekben megnyilvánuló partikuláris látásmódon való felülemelkedéssel oldották fel. A bourdieui elméletben állandó és mindent átszövő uralmi helyzeteket az egymással együttműködő és konfliktuskezelő cselekvők képével ütköztették, a tudós és a cselekvő közötti aszimmetriát a képzett és olvasott szakemberek jelenlétével ellensúlyozták. Míg Bourdieu elméletével kapcsolatban leggyakrabban a determinizmus vádja merül fel kritikaként – ami arra utal, hogy a habitusok konzerválják, újratermelik az egyenlőtlen viszonyokat –, addig Boltanskiék arra a megállapításra jutottak, hogy amennyiben a cselekvéseket nem hatja át a bizonytalanság valamely foka, úgy a cselekvő nem is kerülhet döntési helyzetekbe, s ezáltal a cselekvés sem valósulhat meg – tehát döntési helyzetek nem jöhetnének létre eleve determinált szituációkban. Véleményük szerint a determinizmus magát a cselekvést teszi lehetetlenné. Boltanski az egykori mestere mondhatni legnagyobb kritikusrává vált, szilárdabb alapon álló társadalomelmélettel kívánta megdönteni a bourdieui „cselekvéseméletet”. Pályafutása későbbi szakaszában ez a heves ellentét enyhült, Boltanski felismerte, hogy a cselekvők kritikai tevékenységének elemzése nem ad teljes körű társadalomkritikát.

Fáber reagál Bourdieu munkásságának fő kérdésére, miszerint lehetséges-e a társadalmi folyamatokba történő beavatkozás, és amennyiben igen, kinek a feladata ez. Bourdieu e tekintetben egyértelmű választ ad: a szociológust látja az egyetlen lehetséges szereplőnek, aki képes megvilágítani az ágensek számára az elnyomottságukat. A „cselekvésemélete” gyakorlatba történő átültetése során a háttérbe kívánja szorítani a strukturalizmusból és marxizmusból átörökölt elemeket, és a „cselekvők” bizonyos fokú szabadságát hangsúlyozza az ágensek tehetetlenségével szemben.

A Bourdieu által bejárt életút meghatározta tudományos tevékenységét, az őt foglalkoztató kérdéseket. A társadalom- és humán tudományok képviselői a tudományos mezőben kitüntetett szerepet foglalnak el: szakmai tevékenységük alatt a saját életükből merített problémákból, kérdésekből táplálkoznak, így a tudományos karrier egyfajta sajátos önismereti folyamat is. Bourdieu e tekintetben is az élen járt, az általa megvalósított intragenerációs mobilitás, az alsó középosztályból történő felemelkedése a francia akadémiai élet krémjébe adta fő kutatási kérdéseit: „cselekvéseméletében” meghatározó szerepet játszott a habitus

fogalmának kifejtése, az emberi viselkedések *valószínűségét* meghatározó fogalom megalkotása. Lenyűgözte az a megfigyelése, miszerint az egyéni tevékenységek külső koordináció nélkül képesek összehangolódni. Azonban e kérdésben a teljes spontaneitást sem tartotta elképzelhetőnek.

A munkásságával mintegy hívószóként összefonódó fogalom a mezőelmélet. A társadalmat kisebb, szorosabb és gyengébb kapcsolatokkal összefonódó viszonyok rendszereként képzelte el. A mezők egyéni érdek- és értékrendszerüket követve jönnek létre és fejlődnek, a mezőbe való belépési küszöböt a viszonyrendszer tagjai és a mező kritériumai határozzák meg. Bourdieu életművében kitüntetett szerepet töltött be a tudományos mező feltárása, a francia tudós közösség kapcsolatainak, dinamikájának bemutatása. Munkássága e szeletével véleményem szerint egy sajátos önismereti folyamatot is bejárt: a családjától örökölt habitusának tudatos háttérbe szorításával találta meg a helyét az akadémiai szférában, azonban az új szerepét sem tudta teljes mértékben magáévá tenni. A mező feltárása önmaga számára is bemutatta a mező határait, a mező működésének előnyös és káros oldalait.

Fáber az egész mű során vezérfonalként használja a Bourdieu-t ért kritikák leghangsúlyosabbikát, a determinizmus vádját, s többek között e mítoszt is meg kívánja dönteni. A cselekvővé válást és változtatásra való készséget véleményem szerint mi sem mutatja jobban, mint Bourdieu személyes életútja, ahol ő maga példázza a habitus formálhatóságának lehetőségét. E kérdéshez kapcsolódik a szociológus élete végét meghatározó közéleti szerepvállalása is. Célként azt tűzte ki, hogy az általa feltárt egyenlőtlenségi és hierarchikus viszonyokat leplelje a habitusuk miatt kiszolgáltatott helyzetben ragadt társadalmi osztályok számára.

Fáber munkája hiánypótló, egyszerre építi és rombolja a Bourdieu-mítoszt. A könyv olyan összefoglaló írás, amely segíthet tájékozódni a francia szociológus összetett munkásságában. Fáber érthető és konzekvens módon építi egymásra a szerző éleztakaszainak és az általuk felvetett tudományos kérdéseknek a sorát, logikus fonallá fűzve össze Bourdieu írásait. A könyv nem csupán a tudóst, hanem Bourdieu-t mint magánembert is megjeleníti előttünk, mivel bemutatja a tudományos kérdéseinek egymásra épülését, bepillantást enged habitusának formálódásába is.

Fáber munkája hiánypótló. Nem kis vállalkozás egy ennyire összetett és nagy hatással bíró munkásság kritikái, mégis érthető összefoglalása. A magyar szociológiai képzések központi és egyik legelrettentőbb eleme Bourdieu írásainak megismerése, miközben a francia szociológust feltehetőleg nem az általa alkotott elmélet tartalma teszi az ifjú hallgatók egyik rémálmává, sokkal inkább a műveiben használt összetett nyelvezet.

A tudományterületek elkerülhetetlenül rendelkeznek sajátos nyelvezettel és szókinccsel, amelyet csak a beavatottak, a mező tagjai ismernek és használnak rendeltetészerűen. A szociológia és más társadalomtudományok e tekintetben sajátos szerepet töltenek be: a feltárt területek és a szociológust foglalkoztató kérdések olyanok, amelyek az emberek jelentős részét érdeklik, a szociológia tárgya maga az ember. Ezáltal nagyon nehéz éles határvonalat húzni a tudomány köré, a szociológiai mező határai kevésbé élesek, mint más, akár természettudományos mezőké. A társadalomtudósok természetes reakciója – saját határaik védelme érdekében – az, hogy egy olyan sokrétű tudományosságot alkotnak meg, melynek eleme például az összetett nyelvezet vagy a sajátos, a társadalom számára szinte érthetetlen és bonyolult empirikus módszertan kifejlesztése, amelyet tehát csak ők, a mező tagjai értenek. Bourdieu munkásságával szemben is felmerül az e beállítódással szembeni kritika lehetősége, írásainak nehézkes mondatszerkezetei elrettentik az érdeklődő laikusokat.

Védelmére szóljon, hogy életének utolsó szakaszában pontosan e határok és falak ledöntésén munkálkodott, közéleti szerepvállalásával, valamint a *Liber Raisons d'Agir* kiadó könnyedebb nyelvezetben megírt ismeretterjesztő könyvsorozatával.

Fáber munkája hiánypótló írás a magyar piacon. Nem csupán Pierre Bourdieu munkásságának bemutatásával alkotott maradandót a magyar szociológus a társadalomtudósok és a közéleti kérdések iránt érdeklődők számára, hanem a francia szociológus életpályájának boncolgatásával olyan kérdéseket is körbejár, melyek már szinte minden – pályája bármely szakaszában járó – társadalomtudós fejében megfogalmazódtak. A szociológusok tevékenységük során nap mint nap szembesülnek a társadalmi igazságtalanság számos aspektusával, a tenni akarás vágya és az egyenlőtlenségek újból és újból megmutatkozó rétegei sok tudóst választás elé állítanak: maradjanak-e meg a tiszta tudományos mezőben (már amennyire e mező független tud maradni a gazdasági, piaci és egyéb érdekcsoportok tevékenységétől), vagy pedig tudásukat, a felismert egyenlőtlenségekből fakadó elégedetlenségüket csatornázák-e át közéleti tevékenységbe, társadalmi aktivizmusba.

Pierre Bourdieu pontosan e kérdések mentén lavírozva alkotott, életének utolsó szakaszában pedig a közéleti tevékenységre és az egyenlőtlenségek leleplezésére fókuszáló „fordulatával” a tudományos ismereteit próbálta közérthető és mégis tartalmas módon szélesebb társadalmi rétegek elé tárni. Bourdieu a tevékenységével – ahogy Fáber is érvel – nem fordult el a tudományos világtól és vált a politikai szféra, mező szereplőjévé. Sokkal inkább a cselekvés- és habituselméletét próbálta gyakorlattá formálni. E tevékenysége azonban rámutatott az elmélet hiányos, ki nem fejtett pontjaira is: az általa feltételezett nem reflexív egyéni cselekvő és tudós közötti óriási szakadék kérdésére. Érdekes eljátszani azzal a gondolattal, mivé nőtte volna ki magát Bourdieu munkássága, ha alkalma adódik mélységében reflektálni a közéleti tevékenysége alatt tapasztaltakra.

Bartha Diána

Szociológus, Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest), junior kutató

Az Információs Társadalom 2020/3-as számának tartalma

BÓDI ZOLTÁN

Digitális identitás – nyelvi identitás – digitális kommunikációs környezet

JULESZ MÁTÉ

A telemedicina és a COVID–19-világjárvány

KREK NORBERT

Egy letűnt műfaj? A fantasy izometrikus szerepjátékok eltűnésének lehetséges okai a 2000-es évek elején

SASVÁRI PÉTER, VARANNAI ISTVÁN, URBANOVICS ANNA

Interaktivitás növelése a tanórákon – A gamifikáció eszközeiről alkotott kép egyetemi hallgatók körében

VAJDA KINGA

Az idős generáció és az infokommunikáció kapcsolata az idősek napi ellátásában – Szociális szolgáltatásfejlesztési és prevenció perspektívák egy hazai kutatás tükrében

<https://inftars.infonia.hu/>